

Guman István: *Dogon mitológia és csillagászat*. (Függelék és bibliográfia: Biernaczky Szilárd) Budapest: Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2006. 200 oldal, 2520 Ft

A modern Afrikában föllelhető hagyományos kultúrák nyomába ered az a könyvsorozat, melyet a Mundus Magyar Egyetemi Kiadó bocsát közre az Afrikai Kutatási és Kiadási Program keretében. Ennek második kötete, Guman István munkája öleli fel a *Dogon mitológia és csillagászat* térségi elemeit, s

zökkel élni, vagy a paranormális ismeretközlés divatjának hódolni – ehelyett csillagászként, kolozsvári diákévekkkel és magyar egyetemi-akadémiai karrierrel azon igyekszik, hogy egy „primitív” teremtésvíziót és rítusláncolatot mutasson ki tárgyi elemek, vizuális ábrázolások, elbeszélések és a narratív megjelenítésen túli hétköznapi eszközvalóság segítségével. Nem sajtópletykát akar, vagy népszerű sorozatot, hanem elementáris darabokból állítja össze az elődök (Marcel Griaule és Germaine Dieterlen) munkássága alapján kibont-

A. Gergely András

Nommo bárkája, a róka és a gabonaszemek Egy dogon mitológia fejtvénye

85
K É K

az e címmel megjelent kötetben talán még az afrikanisták is rácsodálkozhatnak a megfejtések, illusztrációk és analógiák gazdagságára.

A szerző nem csekélyebb témakör után kapott teret a kiadó, pontosabban a szerkesztő-gondozó-igazgató-mindezen Biernaczky Szilárd jóvoltából, mint a *Frobenius-kommentárok* (2002), s nem szerényebb folytatás előtt, mint Füssi Nagy Géza, Voigt Vilmos, Magyar László, Torday Emil vagy Sárkány Mihály összegyűjtött tanulmányai. A kötet, hátoldali tájékoztató szövege szerint a Sziriusz-enigma, a csillagászat egy újkori fogalma révén keresi a mítoszok jelentéstartalmait abban a törzsi kultúrában, amelynek bonyolultsága, komplexitása éppúgy kínál asszociációkat egy 12 000 éve bekövetkezett szuper-nova-robbanás történeti emlékezte irányában, mint a dogon mitológia rétegzett és rejtelmes világa felé. A szerző a közérdeklődés számára izgalmas kérdéseket taglalja, de saját szándéka szerint nem kíván zsurnalisztikai eszkö-

ható, fejlett kozmogóniai és mitológiai rendszerek komplexitását.

Több alapkérdés is adódik a kötet kiadása kapcsán. Elsőként talán az, mi közünk a dogonokhoz, e „Mali fantasztikus vidékén, Bandiagara Mars-béli sziklái és lábaiknál elterülő síkságon élő” néphez, „szóban és szimbolikus jelrendszerben is megfogalmazott mítoszaihoz”? E főnökségi társadalomban (azaz a főhatalom hiányával, de a tekintélyelvű rendszerben papok rétege – a *hagonok* csoportja – irányításával) élő törzsi világban roppant gazdag a vallási képzetek világa, aminek részben a szakrális világ folytonos hatása is magyarázata. Az egykori Manding birodalomból elvándorolt északnyugat-afrikai törzsek közé tartozó dogon társadalom a környező *mande* népek (bambara, szenufó, gyula, malinke, kurumba stb.) világgképétől és csillagászati vízióitól sok tekintetben nem különbözik, de feltártsága a francia kutatók jóvoltából alapos és részletes. Marcel Griaule 1931-től kutatta a dogonokat, a szudáni

francia terepmunkát egy évtizeden át folytatva, tudós szakemberek szélesebb körét is bevonva, a negyvenes évektől több monográfiát és értékes forrásközlést is elérhetővé téve a dogon mítoszok, isteni és szellemlények, mitológia és vizuális-ikonikus jelentéstartalmak rendszeréről. Az antropológiai kutatás és az antropológus személyének szóló legkomolyabb elismerés jeleként a dogonok nemcsak elismerték a nyelvük és kultúrájuk ismeretében, használatában megszerzett gyakorlatát, hanem törzsi vezetőik közé is választották, s mikor 1956-ban Franciaországban elhunyt, egykori „népe” negyven napos gyászt ült a nagy rituális halotti ünnep (a *dama*) formájában, ami a Sorbonne e

Szemle

lagászati vonatkozású gyűjtésükkel a mitológiai és világképi tartalmakat, jelképeket, mitikus képzeteket és rítusokat is felölelték, így meghatározó forrásként szolgálnak műveik. A dogonok monoteistának tekinthető (egyetlen teremtő isten, Amma tevékenységére visszavezethető) vallása oly sokrétű szimbolikától gazdag, hogy az alapvető nyolc szimbolikus jel mögött álló 256 további jelkép, 22 kategóriában és mind-egyikben 12 szimbólummal, ikerjelekkel, ezek mozgásaival, összesen 11 616 jelentés ismeretével számít a főfoglalkozású vallási specialista (a hogon) alaptudásának. E szinte végtelen gazdagságú „szimbólumszótár” az írásbeliség nélkül élő dogonok lényegileg bármely közlendőjének kifejezésére alkalmas, akkor is, ha nem számítjuk a szigorú számmisztika alapján megalkotott jelentések, a vizuális ábrázolás egyéb formái (pl. kerámiák, maszkok, testéktítés díszei, anyagminőségek, mozgások, rituális aktusok, beszélt nyelvi jelek, dobnyelv, színvilág, ceremoniális eszköztár, játékok, földrajzi tájolás, anyagfelhasználási módok variációi stb.) roppant gazdag készletét...

Mint hogy a szerző e pazar jelképvilág sajátos (elsőrendűen csillagászati, valamint mitológiai) olvasatában elsősorban a francia kutatók műveire támaszkodik, s főként azok képanyagát, szimbólumfejtő kísérleteit használja föl, ezért műve nemcsak egy Niger-menti népcsoport kultúrájának megértési kísérlete, hanem a törzsi kultúra európai jelképtárát gazdagító törekvés méltó elismerése is, ekként pedig szervesen illeszkedik a Mundus kiadó sorozatának („Hagyományos kultúrák a modern Afrikában”) opuszai közé. A dogonok ennek ellenére nem állnak a magyar tudományos érdeklődés homlokerében, így nem csupán hiánypótló, hanem a francia antropológia magyarországi hatását is növelő jelentőségű e monográfia megjelentetése. Tudjuk jól, hogy a főként Durkheim (inkább szociológiai-ként kezelt) életműve után talán még hatásosabb Lévi-Strauss, adott szem-

pontból Maurice Godelier vagy az utóbbi években-évtizedben megjelent Philippe Descola, Marc Abélès, Louis Dumont és Marcel Mauss-művek mellett szinte megbúvó szimbolizáció-kutatás egyike azon témaköröknek, amelyek igencsak hiányoznak a magyar tudományos érdeklődésből, ezért további fő érv Guman István munkájának közvételét illetően, hogy roppant fontos területről közvetíti a francia hagyományt, amely különösen erős ezt a tematikát illetően. Hiszen, ha van is magyar szakmai érdeklődés, mely Afrika iránt nyitott, ez főképpen Kelet- vagy Dél-Afrikára van beállítva, s további, immár jó évszázados figyelem fordult Afrika északi (Maghreb-országok) vagy északkeleti (Egyiptom, Szudán) térségei felé, de a nyugati térség (talán Zempléni András szenufó terepmunkáját sem feledve) még a hazai etnológia előtt is szinte ismeretlenebb föld. A javarészt ültetvényes és állattartó etnokulturális típusú dogon életmód, a nagycsalád-rendszerű tagozódás a térségben ugyan nem kivételes, de aki a dogon maszkokkal találkozik a nyugati múzeumokban, vagy égetett kerámiákkal a művészeti piacon, szinte csak kivételesen juthat hozzá a díszítések értelmének felfogásához, s talán még ritkábban a helyi mitológiákból épülő kifejezéstár megértéséhez, az most jól érzékelhetően közelebb léphet az ikonikus megjelenítésmódok végtelen gazdagsága felé Guman István átfogó ismeretete alapján.

A szerző a hallatlanul gazdag ismeret-tár rendszerezett, és európai felfogáshoz közelebb álló taglalásában szinte fölmenti a recenzens attól, hogy megkíséreljen valami „rövid összefoglalót” vagy „áttekintést” adni a felölelt ismeretanyagról. Hiszen akár az ősröbbanásról és a spirálszerkezetről, akár a földön kívülinek tetsző ismeretekre vagy a napfogyatkozásra vonatkozó könyvfejezetet nézzük, szinte az árnyalatok, históriák komplexitásának bemutatásával ment föl az alól, hogy valamely „lényegkiemelő” gesztussal átfogjuk az egyes témaköröket és jelentés-tereket. Épp a kulturális antropológiának ez a „minden mindennel összefügg”-szerű

tanszékalapító professzorán kívül nemigen fordult elő mással az európai kutatók körét tekintve.

De miért is e sok szó a Maliban, a Niger torkolatától délre élő nép kutatójáról, ha itt nem *A sivatagi róka* (*Le renard pâle*, 1965) vagy a *Dieux d'eau* (1948), a *Masques dogons* (1938) vagy a *Dogon játékok* (*Jeux dogons*, 1938) szerzőjétől készült szövegválogatást recenzálok (amire persze mint miadványra is komoly szükség lenne!), hanem Guman István munkáját...? A magyarizációt maga a szerző kínálja (s a kiadó ezt meg is erősíti Griaule négy és fél oldalon át lajstromozott munkáinak bibliográfiájával!), nevezetesen azzal, hogy a dogon mitológia és kozmogóniai (csillagászati) ismeretek legfőbb forrásaként becsüli meg Marcel Griaule és kitartó munkatársa, Germaine Dieterlen terepmutatási oeuvre-jét. A monográfia szerzője itt nemcsak fejet hajt a francia kutatók példás munkássága előtt, hanem mint kollégákat tekinti őket, akik csil-

Szemle

élménye, épp a komplexitás és relativizálás komolyan vétele mutatja, mekkora bűn lenne rövid kiemelésekkel vélni ábrázolhatónak például a legfontosabb gabonaféle, egyúttal az egész világ őscsirájának tekintett sajátos „kérdőjelforma” absztrakt jelképi konvencióját, amely négy fogalmi csoportba sorolható, s függően attól, hogy homokba, kövekre, falakra, barlangba vagy fára rajzolva látható, még égtájához képesti helyzete, vastagodó vagy vékonyuló vonásai is külön (többes) jelentéstartalommal bírnak. Az emberi testről és lényegről való képzet nemcsak a test mint fizikai jegy ábrázolásából vagy jelzéséből áll csupán, hanem mellette a négy testi lélek (négy *nommo* – fiú és lány, jó és rossz) kombinációiból, a nemiség négy lelkéből, az életerő és véráramlás szimbolikájából, továbbá a gabonaszemek (vagy a szomszédos *bozo* törzsnél a halfajták) pontszerű ábrázolásából is (utóbbi nyolc elemből áll magában véve is). Mindemellett az ábrázolat szükségképpen tükrözi azt is, hogy a külső nézetet, a struktúrát vagy a tartalmat kívánják vele kifejezni. Mindezek komplex bemutatása sem lehet oly sokrétű, mint amilyen a „primitív” ábrázolása, s mert a földi élet jelenségeire választ kereső, értelmezését magyarázatokkal lehetővé tévő tüneményekről van itt szó, nem lehet kétséges, hogy a dogon mitológia képzetei (pl. a víz, a levegő, a tűz és a föld fölidézésével) végső soron az ember, az állatok és a növények keletkezéséig visszahatóan kérdeznak rá a teremtés és a teremtmények milyenségére.

Ogo, aki születésekor méhlepénye egy darabját is magához ragadta, hogy ebből bárkát formáljon magának, s emiatt Amma, akinek teremtő munkáját tökéletlenné tette, büntetésül sivatagi rókává változtatta őt, az emberek őseivé lett Nommókkal együtt hozta magával mindenfajta állat, növény, ásvány csiráit úgy, hogy egy bárkában leereszkedtek a földre, termékenyvé tették és benépesítették azt. De nem voltak munkaeszközeik a megműveléséhez, míg el nem jött hozzájuk egy *kovács nommo*, aki szerszámokat és további növénymagukat hozott magával, to-

vábbá a tüzet, az íjat, a kést és számos más eszközt. E kovács volt a dogonok őse, és hatása kiterjedt az egész dogon életvitelre, melynek felügyeletét Amma isten és a szolgálatára rendeltetett (harminc családot közvetlenül irányító) főpapok köre látja el. Mindez a környező népeknél is hasonló alakzatban jelenik meg. A dogon (*sirige* nevű) maszkokon látható, rítusaikban szereplő formák és festett jelek a világotjásból a Földre ereszkedett bárkát jelképezik, valójában rakéta-formájú konstruktumok, s némiképp stilizált alakban, de megjelennek játékformaként, ovális kosáralakban, vetélő-orsóként, fadob formájában, valamint a kovácsok szerszámosládájaként is, melyet (több más használati tárgyhoz hasonlóan) gabonaszemek díszítenek, alakjuk és színezésük a csillagok járását utánozza, amelyeket Amma mozgat az égen. Ábrázolják a földre szállt bárka leereszkedését követő porfelhőt is, továbbá az ekkor keletkezett hold-csillagot is, mely éppen üstökös vagy nova is lehetett, de a dogonok számára leginkább Nommo földet érését bizonyítja, s ezzel azt a területet is megnevezik a Niger felső folyása mentén, ahol az első ember síkra szállt, s otthagya bal lábnyomát, mely szintén egyike a legfőbb dogon jelképeknek. Értelmesen beszélni, árnyaltan leírni, szavakat fűzbe fűzni a dogon szimbolika szerint a spirál modelljével jeleníthető meg, mely forma nemcsak nagy fontossággal bír emiatt, de egy afrikai természeti kép világgépeként is alapvető eleme, megjelenítve változást és mozgást, irányt és sebességet, jót és rosszat, továbbá magát a váltakozást is. E mitológia-teremtő képzetanyag árnyalatait, faragott formáit és sziklafestményeit, rítusait és maszkos szertartásait a világ teremtésének fontossága, az élet normáinak és az ősök tiszteletének szabályrendszere veszi körül, az ünnepek pedig az ég csillagainak, az időszámítás kezdetének, a Nap és a Sirius viszonyának, a tökéletes teremtésnek elismerése és dicsőítése gazdagítja.

A dogon mitológia egyedi szellemi képződmény, mely csak itt, a Szahara és az Atlanti-óceán partvidéke között található meg, de amely az erőteljes, középkor óta tartó iszlám kulturális hatás és a francia gyarmatosítás ellenére is megmaradt a világotjás, a mitológus fiú–lány ikerpárok, az istenség nevéhez fűződő teremtés, a Nommók mint ég és Föld közötti közvetítők, valamint a dolgok összességét spirális formában összesítő gabonamag szimbólumvilágában. Nem lehet kétséges, hogy e hitvilágban idegen elemek is vannak, ami a francia és angol csillagászok jelenlétére, vagy a Siriusról, a Jupiter holdjairól és a Szaturnuszról alkotott ismereteik átvett hatásaira utal. Meg-

87
K É K

annyi jeles „megfejtés”, népszerűsítő és dicsőítő bemutatás épült később e világgépre, így az ősröbbanás vagy a galaktikák spirálszerkezetének bemutatása a dogonok kultúrájában... – ezek azonban inkább mesés néplelékre utaló tudományos mesketék voltak, s nem tudományos tények. Utóbbiak viszont megtalálhatók a francia kutatópáros műveiben, ahol minden ábrának megvan a dogonok által adott magyarázata is. Guman István ezt az ismeret-komplexumot (a kiadó által mellékelte nyolc másik szerző vonatkozó cikkeinek válogatásával kiegészítve) nyújtja itt át egy sajátos csillagászati aspektusból, mellyel maga is hozzájárul ahhoz, hogy egy afrikai népről kutatásaik évtizedei alatt érvényes ismeretet gyűjtő etnológusok ne csupán „megdicsőüljenek”, hanem beavatást is kínáljanak e nép megismerhetőségére, feltárható és értékei szerint megbecsülhető világába.